

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

БАБИНІНА КАТЕРИНА СТАНІСЛАВІВНА

УДК 343.2.01:(281.96:261.6)(477)

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
В ПРАВОСЛАВНОМУ ВИМІРІ
(СТАН, ДИНАМІКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ)

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
ТУЛЯКОВ Вячеслав Олексійович,
Національний університет «Одеська юридична академія»,
проректор з міжнародних зв'язків

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
ФРІС Павло Львович,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
завідувач кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
САВІНОВА Наталія Андріївна,
Центр інформаційно-правових проблем
національної безпеки Науково-дослідного інституту
інформатики і права Національної академії
правових наук України, завідувач

Захист відбудеться « ____ » _____ 2016 р. о ____
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Національного
університету «Одеська юридична академія» (65009, м. Одеса, Фонтанська
дорога, 23).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного
університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий ____ _____ 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Лагутіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Українська правова система є релігійно нейтральною за своєю основою. На відміну від Республіки Греція, Основний Закон якої (ст. 3) прямо вказує на те, що православна віра є панівною релігією держави, духовні основи нашої Конституції закладено лише у Преамбулі, чим підкреслюється відповідальність законодавців перед Богом при прийнятті Основного Закону. Це певною мірою обмежує можливість юридичного оформлення значущості православної чи загалом християнської релігії для характеристик балансу примусу та духовності, соціального та релігійного елементу у кримінальному праві та кримінальній політиці української держави.

Таке рішення є типовим для систем публічного права більшості країн Європи. Водночас з цим в останні роки простежується тенденція посилення ролі релігії не тільки в традиційних суспільствах чи загалом в ортодоксальних державах, де духовні скрепи стають основою виправдання політики правлячої еліти. Релігія становить елемент політики розвитку більшості сучасних світських держав. Парламентська асамблея Ради Європи у деяких своїх резолюціях прямо підкреслює, що зараз релігія набула безпосередньої актуальності в європейських суспільствах. Свобода думки, совісті та релігії є встановленим, універсальним і недоторканим правом людини, яке закріплене у Загальній декларації прав людини, міжнародних договорах на глобальному і регіональному рівнях, а також в національних конституціях. Церкви і релігійні організації є невід'ємною частиною громадянського суспільства і повинні, зі світськими організаціями, брати участь у житті суспільства. Національні влади повинні більше враховувати потенціал релігійних громад працювати для діалогу, взаємного визнання і солідарності. Отже, керівні європейські інституції зазначають, що принцип світськості не вимагає усунення релігії із соціального простору, а навпаки потребує розвитку взаємовідносин у процесі підтримки загальнолюдських принципів і цінностей. Особливого значення ця проблематика набуває у кримінальному праві.

Ретельного аналізу вимагає взаємозв'язок релігійних інститутів, норм і цінностей у формуванні, розвитку та функціонуванні кримінальної політики суверенної України в умовах домінантності християнської релігії у суспільстві. Адже суспільні відносини регламентуються цілим інструментарієм регуляторів, серед яких кримінальне право є вагомим інструментом у задоволенні потреб державної внутрішньої політики, цілей суспільної моральності, а також релігії та ін. У свою чергу, моральність та релігія невід'ємно пов'язані, адже уявлення про добро і зло, належне і неналежне містяться як в релігійних догмах, так і в постулатах моральності, і всі вони відображені у відповідних санкціях.

Відкидаючи політичні оцінки, значущість впливу християнської релігії в усіх її проявах на формування сучасного кримінального права України потребує

ретельного вивчення. У працях сучасних представників вітчизняної науки кримінального права та суміжних наук, таких як: М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.А. Бачинін, О.І. Бойко, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, Я.І. Гілінський, В.О. Глушков, Ю.В. Голік, Л.В. Головка, В.К. Грищук, Н.О. Гуророва, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.О. Дудоров, В.В. Дудченко, В.К. Дуюнов, А.Е. Жалінський, В.М. Коган, Л.В. Кондратюк, О.М. Костенко, В.В. Кузнецов, Т.Є. Леоненко, С.Я. Лихова, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Н.А. Орловська, М.І. Панов, Ю.А. Пономаренко, Н.А. Савінова, А.В. Савченко, О.В. Старков, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, А.А. Тер-Акопов, В.П. Тихий, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.Л. Фріс, О.Г. Фролова, М.І. Хавронюк, І.Г. Швидченко, Л.В. Ярмол досліджуються проблеми взаємодії кримінального права та християнської релігії. Проте комплексного дослідження, в якому б розглядались теологічні засади кримінального права України з позиції християнської православної релігії як в статичній, так і в динамічній, до цього часу ще не було здійснено.

Духовний базис кримінально-правової політики має ще більшу актуальність та значущість у сучасних суспільних умовах, коли українське кримінальне право перебуває напередодні широкоформатної реформи, зумовленої потребами створення демократичної, гуманної, але ефективної системи протидії злочинності. В цьому процесі гуманістичні ідеї православ'я відіграватимуть значну роль.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на тему «Теоретичні і практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011 – 2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у дослідженні теоретичних, нормативних та практичних джерел українського кримінального права у прив'язці до базових ідей християнського православного віровчення для визначення факторів впливу на кримінально-правову політику.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувались наступні завдання:

обґрунтувати значення релігійно-правової доктрини в українській кримінальній політиці;

встановити міру та ступінь, в яких християнська православна релігія здійснювала вплив на кримінально-правову політику у вітчизняному праві на різних етапах історичного розвитку держави і права;

з'ясувати вплив християнських ідей людинолюбства та милосердя на становлення інститутів вітчизняного кримінального права;

визначити систему соціокультурних детермінант окремих інститутів українського кримінального права в їхній прив'язці до моральності та теологічних догм православ'я;

аргументувати ефективність та доцільність поширення альтернативних форм реалізації кримінальної відповідальності та заходів некаральної дії, заснованих на ідеях православного віровчення з метою забезпечення позитивної динаміки виправлення та ресоціалізації осіб, які вчинили злочини;

обґрунтувати концепцію причин девіантної поведінки з точки зору біблейського вчення про гріх;

визначити поняття духовної безпеки суспільства та довести необхідність посилення її кримінально-правової охорони.

Об'єктом дослідження є кримінальні правовідносини у сфері забезпечення та охорони загальнолюдських принципів і цінностей засобами християнської релігії.

Предметом дослідження є стан, динаміка та перспективи кримінального права України в православному вимірі.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставлених в роботі мети і завдань відповідно до об'єкту та предмета дослідження. Методологія дисертаційної роботи ґрунтується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах пізнання: діалектичному, історико-правовому, порівняльно-правовому, формально-логічному, логіко-семантичному, герменевтичному, конкретно-соціологічному, контент-аналізу і юридико-теологічного аналізу.

Діалектичний метод використовувався для дослідження детермінант культури, а також визначення рівня взаємовпливу християнства та кримінального права (підрозділи 1.1, 1.2). За допомогою історико-правового методу був досліджений генезис християнських засад у кримінальному праві України (підрозділ 1.3). Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати опозиційні релігійно-філософські та кримінально-правові категорії: «гріх та злочин», «праведність та подвиг», «покарання та інші заходи дії», визначити міру їх відповідності християнській моральності (підрозділи 2.1, 2.2). Формально-логічний та логіко-семантичний методи стали основою пізнання об'єкта та предмета дослідження й аналізу термінологічного апарату кримінально-правової політики та детермінант культури (підрозділи 1.1, 1.2). Герменевтичний метод використовувався з метою тлумачення змісту окремих термінів вітчизняного та зарубіжного законодавства, використаних у дисертаційному дослідженні, та їх сутнісних ознак (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3). Конкретно-соціологічний метод та метод контент-аналізу були використані при анкетуванні юристів, священиків, студентів, а також аналізі

результатів анкетування (дод. 2). За допомогою методу юридико-теологічного аналізу були проаналізовані окремі розділи Кримінального кодексу України (далі – КК України) (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3).

Емпіричним підґрунтям дослідження є результати анкетування 212 працівників правозастосовних органів, священників, студентів духовних навчальних закладів, матеріали судової практики за 2012-2016 роки з питань кримінально-правового захисту свободи світогляду та віросповідання, які дозволили дійти певних висновків про ефективність кримінально-правової охорони суспільних відносин, наявність нагальних потреб у встановленні чи посиленні такої охорони, відповідність положень кримінального права ідеям християнського православного віровчення.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням факторів впливу православного віровчення на сучасну кримінально-правову політику в українському правовому просторі.

Наукова новизна дослідження конкретизується в наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

обґрунтовано, що пов'язана з ідеалом порятунку християнська кримінально-правова доктрина є домінуючим духовним підґрунтям формування сучасної кримінальної політики більшості країн Європи та США у сфері реалізації профілактичної функції кримінального права. Охоронна та регулятивна функції у кримінальному праві пов'язані з християнськими ідеалами соціальної справедливості та християнською правовою традицією як ідеологічною основою кримінально-правової заборони;

запропоновано авторське визначення сутності кримінально-правової політики України як сукупності заходів, спрямованих на досягнення балансу між кримінальними правопорушеннями, ступенем їхньої караності та ступенем відшкодування шкоди особам, які потерпіли від правопорушень. Такий баланс стає компромісом між злом злочину та злом кримінального покарання, що за умов певної реституції та компенсації у матеріальному, психологічному, психіатричному сенсі дозволяє мінімізувати їхній негативний вплив на суспільну духовність;

охарактеризовано механізм впливу християнського віровчення на кримінально-правову політику України в сучасних умовах. Встановлено, що сукупність правових норм, наукових положень, практики правозастосування, які засновуються на догматах теологічної філософії про добро та зло і разом впливають на вектор кримінально-правової політики держави, може бути визначено як релігійно-правову кримінальну доктрину країни. Релігійно-правова кримінальна доктрина у сучасних світських державах – це сукупність знань особливого роду, яка, поряд з ученням про невід'ємні права та свободи

людини, визначає теоретичну основу політики кримінально-правового регулювання;

доведено тезу про необхідність підвищення значення релігійно-правової складової як домінуючої духовної сили кримінальної доктрини у світських державах, з огляду на занепад моральності в суспільстві, неспроможність наявної системи кримінально-правового примусу досягти успіхів в протидії злочинності шляхом підвищення та релігійної підтримки авторитету права та ідеалів соціальної справедливості в суспільних верствах;

визначено парадигму взаємодії підходів легалізму та православного моралізму в генезисі кримінально-правової доктрини, результатом чого стало набуття кримінально-правовою системою характерних рис, які залежать від особливостей симфонії влад у сучасній державі;

апробовано використання методу юридико-теологічного аналізу у кримінально-правовій площині, який із сенсу сучасного православного віровчення виявляє духовно-секулярні конфлікти, що мають місце у положеннях діючого кримінального законодавства чи кримінально-правової доктрини;

удосконалено:

позицію про існування єдиного духовного простору у суспільстві та його безпосередній вплив на процеси криміналізації (декриміналізації). Цей простір, де взаємодіють моральні цінності, світоглядні позиції та нормативи, за умов використання пануючої у суспільстві релігії, формує публічно-правову політику, забезпечує єдиний підхід до оцінки соціальної небезпеки кримінальних правопорушень;

підхід щодо забезпечення кримінально-правової профілактики злочинів через підтримку духовної безпеки українського суспільства за допомогою підвищення культурного рівня соціуму, відродження моральнісно-релігійного виховання, звернення до ідей традиційних для України релігій, нейтралізації правового нігілізму та аномії;

позицію щодо потенціалу православної релігії як такої, що здатна істотно вплинути на гуманізацію соціокультурних трансформацій кримінально-правової політики держави у позитивному сенсі, чи навпаки покривати зловживання владою правлячої верхівки за умов політизації релігійних відносин;

дістало подальшого розвитку:

позиція щодо теологічної зумовленості регламентації кримінально-правових відносин в частині природно-правової теорії походження держави та права через вчення про правову доктрину як систему ідей, що складає фундамент права, та її теологічну зумовленість як один із ключових факторів історичного розвитку;

позиції щодо ролі православної релігії в процесі формування правомірної поведінки, визначення місця віри в духовній структурі особистості в якості універсальної системи інкультурації та соціалізації людини та відповідний потенціал використання цього у вченні про індивідуалізацію покарання та заходів кримінально-правового впливу в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження впливу православних ідейних засад на формування та розвиток кримінально-правових інститутів;

правотворчій сфері – при розробці пропозицій про подальше удосконалення кримінального законодавства України у напрямку його гуманізації;

правозастосовній сфері – для підвищення ефективності призначення кримінального покарання та забезпечення гідного перебування ув'язнених у місцях позбавлення волі;

навчальному процесі – при викладанні нормативної дисципліни «Кримінальне право», спеціальних дисциплін, підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій з кримінального права.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження доповідались на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання правової теорії та юридичної практики» (м. Ужгород, 11-12 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки модернізації системи права України» (м. Сімферополь, 11-12 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 11-12 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Донецьк, 25-26 жовтня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми правової реформи та розбудови громадського суспільства в Україні» (м. Харків, 1-2 листопада 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Запоріжжя, 22-23 листопада

2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «ІХ Прибузькі юридичні читання» Духовні засади сучасного правогенезису (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 р.); Інтернет-конференції «Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі» (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 11-16 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Аксіологічні характеристики національного та міжнародного права» (м. Москва, 30 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 250-річчю трактату Чезаре Беккарія «Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини» (м. Одеса, 13 червня 2014 р.); Інтернет-конференції «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Інтернет-конференції «Нормативні та прикладні засади удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу» (м. Одеса, 13 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (Одеса, 20 травня 2016 р.).

Публікації. Основні положення, висновки і пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 30 наукових публікаціях, у тому числі 5 статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 24 тезах доповідей на наукових, науково-практичних конференціях, наукових читаннях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, 2 розділів, які містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (335 найменувань) та 2 додатків. Загальний обсяг роботи складає 216 сторінок, з яких основного змісту –175 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, охарактеризовано його методологію та емпіричну базу, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, зазначено про апробацію, публікації та структуру дисертації.

Перший розділ «Кримінально-правова політика України та християнська релігія: до методології питання» складається з трьох

підрозділів, присвячених дослідженню сутності кримінально-правової політики, аналізу соціокультурних детермінант, а саме релігії, духовності, віри, моралі та моральності, а також ретроспективному аналізу християнської правової традиції та міри її впливу на формування сучасної кримінально-правової політики України.

У підрозділі 1.1. *«Методологічні аспекти формування кримінально-правової політики України в соціокультурному середовищі»* зазначено, що кримінально-правова політика як особлива форма вираження державної політики є засобом юридичної легітимізації, закріплення і здійснення політичного курсу країни та реформування різних галузей суспільного життя у протидії злочинності та поведженні з правопорушниками, яка формується соціокультурним середовищем, зокрема, релігією та моральністю.

Культура містить систему цінностей та норм, які впливають безпосередньо на формування індивідуальної, групової та суспільної свідомості. Релігія формується на суспільному (національному) ґрунті і, водночас, є способом формування такого світосприйняття. Значення релігії і, власне, її цінність полягає в тому, що вона, даючи ціннісні світоглядні орієнтири, які пов'язують приватне буття людини з абсолютним началом, легітимуючи певні суспільні порядки, регулює форми соціального спілкування та поведінки. Маючи безперечний зв'язок із кримінальним правом, що виражається в забороні як відмінній ознаці кримінального закону, яка виникла набагато раніше права в межах релігійних вірувань, релігія виступає в якості основи культурної та національної ідентичності народу. Тому врахування законодавцем у процесі формування та реалізації кримінально-правової політики рівня та вектору духовності суспільства є обов'язковим.

Релігійно-правова кримінальна доктрина реалізується шляхом декількох парадигм, зокрема, ідейно-моральнісної, аксіологічної та моральнісно-аналогової. Ідейно-моральнісна парадигма розкривається завдяки базисним уявленням про добро і зло, сформованим в результаті тлумачення біблійських та євангельських максимів. Аксіологічна парадигма ґрунтується на вічних моральнісних цінностях православного християнства та їхньому відображенні в праві. У свою чергу, моральнісно-аналогова парадигма зводиться до опосередкованого впливу православ'я на вітчизняне кримінальне право – у відношенні формування базисних засад кримінально-правової політики, проте без конкретизації в законодавстві. Звідси моральні норми отримують своє матеріальне закріплення, а право, у тому числі кримінальне, отримає свою ідеологію, без якої неможлива його легітимність та ефективність.

У підрозділі 1.2. *«Християнство як один із чинників формування кримінально-правової політики України»* робиться висновок про те, що не тільки історія, а сьогодення українського права безпосередньо пов'язане з християнською релігією. З використанням теологічної теорії для запозичення

її ідей до кримінального права в якості базису може бути використане метаправо – універсальний звід правил, ґрунтований на євангельському моральнісному імперативі, отриманому в результаті синтезу новозавітних євангельських заповідей. Також, урахувуючи християнське розуміння сутності та ролі права, в науці досліджується проблема цільового навантаження кримінального права: 1) кримінальне право в суспільній свідомості повинне відкритися як деякий вищий соціальний порядок; 2) кримінальне право має бути незалежним від свавілля та містити мінімум можливостей застосування сили. Тільки в цьому разі доступна реалізація ідеї верховенства права, а, рівно, протидія злочинності.

У *підрозділі 1.3. «Гене́за християнських канонів та кримінальне законодавство України»* розглянуто ретроспективний аналіз джерел кримінального права під кутом зору релігійного впливу на їх формування. Першими нормами християнства, які містили прототипи норм сучасного кримінального права, засновані на принципах свободи волі, суб'єктивного ставлення у вину та справедливості примусового впливу, був Закон Мойсея (Десять Заповідей). Після Хрещення Русі завдяки православ'ю на формування вітчизняного кримінального права значно вплинула візантійська юриспруденція. Це проявилось у застосуванні русичами окремих норм канонічного права і рецепції цілих правових збірок та віками характеризувалося бажанням як держави, так і церкви посилити свій авторитет за рахунок спільних дій. Так, держава підтримувала свої вимоги до народу не стільки залякуванням, можливістю застосування озброєної сили, скільки святістю, яка забезпечувалася інвокаціями в преамбулах нормативно-правових актів і приєднанням до процесу офіційної правотворчості та правозастосування представників кліру, а церква, в свою чергу, могла сподіватися на юридичний захист і матеріальну підтримку з боку світської влади.

У радянський період влада, ґрунтуючись на поширеній на той час теорії «соціальних функцій права» та «революційній свідомості», намагалась створити нове право. У значній частині України основним засобом його створення була примітивна рецепція загальної системи права більшовицької Росії. Кримінальне право радянського періоду характеризувалося відносною жорстокістю норм, націлених на контроль і управління людьми у тоталітарній державі.

Транзиція державних функцій у новітній період викликала не тільки перехід до вікових цінностей моралі, духовності та демократії, але й детерміновану суцільною політизацією відносин диверсифікацію заходів релігійного впливу. Таким чином, теологічні коріння українського кримінального права є значно більш глибокими та розвинутими, ніж це може здаватися на перший погляд. Релігійні настанови, що закладені у фундамент

кримінального права, історично визначали та і досі визначають кримінально-правову політику України.

Другий розділ «Розвиток інститутів та норм кримінального права України крізь призму православного віровчення» складається з трьох підрозділів і присвячений аналізу інститутів злочину та покарання, а також деяких проблемних питань реалізації окремих положень Особливої частини КК України.

У підрозділі 2.1. «Гріх та злочин як прояви девіантної поведінки» аналізується кримінально-правовий інститут злочину в порівнянні з православним поняттям гріха. У православному розумінні гріх – це моральнісний злочин, хвороба душі, схильність до якої, як і фізичні вади, може передаватися від покоління до покоління. Проводячи паралелі між гріхом та злочином, слід дійти висновку, що в основу поділу злочинів на види та стадії покладене православне вчення про гріх. Щодо визначення злочину православне віровчення і законодавець мають різні точки зору. Згідно з православним розумінням злочином є реалізована рішуча зла воля людини, що має гріховну природу та надзвичайно небезпечна для навколишніх осіб. Аналіз інституту злочину показав доцільність виділення таких його ознак, як суспільна небезпечність, протиправність та винність.

У підрозділі 2.2. «Покарання та заходи некарального впливу» досліджується інститут покарання та інші заходи некарального впливу як альтернатива зазначеному інституту. З позиції православного віровчення покарання є необхідною та вимушеною мірою, якій передують скоєний гріх. Наголошуючи на невідворотності покарання, православ'я, водночас, закликає до відповідності покарання моральності. Оскільки аналіз інституту кримінального покарання показав, що покарання, з його каральною функцією не здатне самостійно протидіяти злочинності. Тому доцільно було б об'єднати покарання із заходами некаральної дії, а для пошуку цих заходів звернутися до інших видів соціальної відповідальності, зокрема, моральної, та соціальних інститутів, зокрема, до церкви.

У підрозділі 2.3. «Актуальні релігійно-етичні питання застосування окремих положень кримінального законодавства» зазначено, що у системі гарантій прав людини, які охороняються кримінальним законом, значне місце займають гарантії права кожної людини на життя. Православ'я визначає життя як дар Божий, не зменшуючи важливості земного життя людини, воно свідчить про перспективу вічного життя та вчить жертвувати через любов своїм життям заради інших людей, засуджуючи при цьому будь-які форми насильницького його позбавлення. Тому, спираючись на субстанціоналістичний підхід до визначення особи як один із провідних у науці, православне християнство засуджує як тяжкий гріх: аборт, дорівнюючи його до вбивства; екстракорпоральне запліднення; використання деяких видів протизаплідних

засобів, що мають абортивну дію. Моральнісно неприпустимими є генетичні експерименти над людиною та клонування, оскільки вони можуть призвести до знецінення особи та руйнування суспільства, а також види трансплантації, здатні загрожувати ідентичності реципієнта, зачіпаючи його унікальність як особистості та представника роду. Визнаючи принцип свободи світогляду, православне віровчення закликає до збереження для людини автономної сфери, де її сумління залишається «самовладним» хазяїном, та визначає важливість рівності громадян перед законом незалежно від їх ставлення до релігії. Наголошується на небезпеці встановлювати контроль за життям та переконаннями людини, руйнувати моральність, ображати релігійні почуття, зазіхати на святині та завдавати збитку духовно-культурній спадщині народу. Свобода віросповідання та відмежування церкви від держави в сучасному суспільстві виключають кримінально-правовий захист будь-якої релігії, в тому числі і православ'я. Проте через традиції духовного розвитку деякі християнські свята визнаються державними святами України.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладаються найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження, формулюються пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального законодавства.

1. Православ'я є основною релігією українського суспільства з X століття – часів Хрещення Київської Русі. Факт наявності в Україні інших християнських конфесій не мав полярного впливу на право, адже основні уявлення про добро і зло та цінності в усіх християнських ученнях є дуже близькими. Християнство збагатило ґрунт кримінального права ідеями людинолюбства, що вигідно відрізняло право дорадянського періоду від радянського права як з боку розвитку доктринальної, так і нормативної складових. Шлях взаємодії релігії та системи кримінального права був доволі ускладненим, а цей процес проходив періоди прогресу, регресу, зловживань та перебільшень.

2. Соціокультурні детермінанти українського кримінального права в контексті догм християнського віровчення мають варіативні форми прояву, проте саме християнська релігія на теренах України стає тим чинником, який ефективно їх поєднує. Разом з тим, потенціал православ'я в контексті подолання культурної кризи в сучасному суспільстві є неоціненним, адже релігійне віровчення залишається фактично єдиним соціальним регулятором, авторитет якого в суспільстві лише посилюється, а не зводиться нанівець. Нажаль, певні історичні періоди розвитку українського права виявлялися повністю позбавленими сталих ідей гуманізму: політизація суспільного життя вела до неприпустимих ситуацій, коли пастирі виступали

проповідниками ксенофобських та сепаратистських настроїв, а кримінальне право використовувалося для боротьби з опонентами революції та режиму, інакодумцями та ідеологічно ненадійними прошарками суспільства. За таких умов сукупність кримінально-правових норм переставала бути правом, панівна релігія перетворювалася на інститут обслуговування державної ідеології. Принцип симфонії влад, гармонічного формулювання єдиних норм та цінностей суспільства для політичної чи ідеологічної доцільності трансформувався в поліконфесійні паліативи.

3. Однією з причин правопорушення є схильність людини до гріха. Гріхом визнається форма поведінки, що відхиляється від норми. Але з позицій релігійних догм гріх є хворобою душі, яка, як і фізичні вади, може передаватися від покоління до покоління. Таким чином, позиції християнства певною мірою відповідають ідеям антропологічної школи кримінального права. Аксиоматично відомо те, що девіантність поведінки визначається цілою низкою факторів, до яких відноситься, в тому числі, і природна схильність до гріховної, а навіть і злочинної поведінки. Отже, девіантність поведінки зумовлюється випадінням особи із культурного простору, несприйняттям норм моралі, занепадом моральності, що в цілому націлює індивіда на гріховний шлях, від якого залишається лише один крок до шляху злочинного.

4. З позицій християнського вчення покарання є необхідною та вимушеною мірою, якій передують скоєний гріх. Цілями кримінального покарання за порядком їх важливості з позиції православ'я є виправлення, спеціальна превенція, загальна превенція та кара. Таким чином, кримінальне покарання в контексті православ'я висвітлюється в бінарному вигляді: з одного боку – як кара, з іншого – як заходи, здатні повернути особу до нормального суспільного життя. Наголошуючи на невідворотності покарання, православне вчення вимагає його відповідності нормам моральності: 1) наявності моральнісних підстав криміналізації; 2) відповідності кримінально-правової санкції аксіологічному базису суспільства; 3) милосердного ставлення до злочинця в процесі призначення й застосування покарання; 4) реституції та компенсації, справедливого поведження з потерпілою особою.

5. Сучасна кримінальна політика в Україні потребує подальшого розвитку системи заходів ресоціалізації та поведження з правопорушником і особою, яка потерпіла від злочину, до впровадження у життя яких могли би бути долучені священнослужителі різних релігій залежно від особливостей віросповідання осіб, які відбувають кримінальні покарання. Сутністю кримінально-правової політики є її розуміння як сукупності заходів, спрямованих на досягнення балансу між кримінальними правопорушеннями, ступенем їхньої караності та ступенем відшкодування зла особам, які потерпіли від правопорушень. Такий баланс стає компромісом між злом злочину та злом кримінального покарання, що за умов певної реституції та компенсації у матеріальному,

психологічному, психіатричному сенсі дозволяє мінімізувати їхній негативний вплив на суспільну духовність. Це видається можливим зробити за допомогою релігійної кримінально-правової доктрини.

6. Релігійною кримінально-правовою доктриною України може бути визнано сукупність юридичних та морально-етичних норм, які формують основу правової системи нашої держави у протидії злочинності та справедливому поведженні з правопорушниками. Релігійно-правова кримінальна доктрина є складовою загальної кримінально-правової доктрини як явища об'єктивної реальності та безпосередньо впливає на суспільні відносини через процеси нормотворчості, тлумачення права, правозастосування. Кримінально-правове значення релігійно-правової доктрини визначається, передусім, теологічним концептом «гріх-кара», який співвідноситься із його суто юридичним та світським аналогом «злочин-покарання». Релігійно-правова доктрина має найтісніші зв'язки з галуззю кримінального права, адже остання органічно покликана охороняти найважливіші суспільні відносини та цінності, в тому числі й ті, що історично є недоторканими з позицій християнського вчення. Оскільки сьогодні більшість українців позиціонують себе як християни, православне віровчення багато років впливало на політику держави через формування права і закону, а релігійні норми поряд із нормами моральності та моралі виконували і виконують превентивну функцію, тому православна релігійна доктрина у вигляді біблійних настанов повинна бути визнана джерелом кримінального права України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Бухтіярова К.С. Моральність, мораль, кримінальне право: шляхи єдності та взаємовпливу / К.С. Бухтіярова // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 86-91.

2. Бухтіярова Е.С. Духовність и уголовно-правовая политика: точки соприкосновения / Е.С. Бухтіярова // Право і суспільство. Науковий журнал. – 2014. – № 1. – С. 188-193.

3. Бухтіярова К.С. Моральна відповідальність та попередження злочинності / К.С. Бухтіярова // Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове фахове видання. –2014. – № 2. – С. 276-278. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/2_2014/76.pdf.

4. Бухтіярова Е.С. К вопросу о кризисе наказания / Е.С. Бухтіярова // *Leges si Viata*. –2014. – № 9. – С.19-22.

5. Бухтіярова К.С. Неотеологічна теорія в кримінальному праві: аксіологічний аспект / К. С. Бухтіярова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 14 (2). – С. 91-95.

6. Бухтіярова Е.С. Нравственная санкция как элемент структуры нормы уголовного права / Е.С. Бухтіярова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – № 33. – С. 93-96.

7. Бухтіярова Е.С. Неотеологическая теория в уголовном праве: аксіологический аспект / Е.С. Бухтіярова // Вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 14. – С. 91-95.

8. Бухтіярова Е.С. Уголовное право сквозь призму религии, морали, нравственности / Е.С. Бухтіярова // Карпатський правничий часопис. Науковий журнал. – 2013. – № 14. – С. 22-27.

9. Бухтіярова К.С. Евристичні можливості теологічної теорії походження права / К.С. Бухтіярова // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матер. Міжнар. щоріч. наук. конф. мол. вчених, аспір. і студ., присвяч. пам'яті видат. учених-юристів П.О. Недбайло, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова (м. Одеса, 26-27 листопада 2010 р.). – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 172-174.

10. Бухтіярова Е.С. Теологические основы криминализации: постановка проблемы / Е.С. Бухтіярова // Верховенство права очима правників-початківців : матер. Всеукр. студ. наук. конф. (м. Одеса, 19 травня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 334-335.

11. Бухтіярова Е.С. Религиозные основы уголовно-правового запрета / Е.С. Бухтіярова // Матер. III Всеукр. наук. читань з кримінальної юстиції пам'яті професора В.П. Колмакова (м. Одеса, 16-17 травня 2011 р.). – Одеса : Фенікс, 2011. – С. 22-24.

12. Бухтіярова Е.С. Христианские корни современного уголовного права / Е.С. Бухтіярова // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-вickl. складу, присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 253-255.

13. Бухтіярова К. С. Православие в системе культурных детерминант криминализации / К.С. Бухтіярова // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матер. Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.). – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 236-238.

14. Бухтіярова Е.С. Гленвилль Уильямс и его роль в формировании доктрины обычного уголовного права / Е.С. Бухтіярова // Правове життя

сучасної України : матер. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 311-313.

15. Бухтиярова Е.С. Нравственная санкция в структуре уголовно-правовой нормы / Е.С. Бухтиярова // Актуальні питання правової теорії та юридичної практики : матер. міжнар. наук.-практич. конф. (м. Ужгород, 11-12 жовтня 2013 року). – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2013. – С. 178-180.

16. Бухтиярова К.С. Моральність, мораль, кримінальне право: від старого заповіту до сьогодення / К.С. Бухтиярова // Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Київ, 11-12 жовтня 2013 р.). – Київ : Центр правових наукових досліджень, 2013. – С. 88-91.

17. Бухтиярова Е.С. Уголовно-правовая охрана духовности / Е.С. Бухтиярова // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Донецьк, 25-26 жовтня 2013 р.). – Донецьк : Ноулідж, 2013. – С. 131-134.

18. Бухтиярова Е.С. Христианское вероучение как парадигма уголовного права / Е.С. Бухтиярова // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні : матер. Міжнар. наук.-практич. конф. (м. Харків, 1-2 листопада 2013 р.). – Харків : Акта, 2013. – С. 94-97.

19. Бухтиярова Е.С. Религиозно-морально-нравственные основы уголовного права / Е.С. Бухтиярова // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : матер. Міжнар. наук.-практич. конф. Ч. 2 (м. Запоріжжя, 22-23 листопада 2013 р.). – Запоріжжя : Істина, 2013. – С. 84-87.

20. Бухтиярова Е.С. Духовность как гарантия эффективности уголовной политики / Е.С. Бухтиярова // Духовні засади сучасного правогенезису : матер. Міжнар. наук.-практич. конф. «ІХ Прибузькі юридичні читання», присвяч. 20-річчю Національної академії правових наук України та 20-річчю юридичної освіти на Миколаївщині (м. Миколаїв, 29-30 листопада 2013 р.). – Миколаїв : Іліон, 2013. – С. 284-286.

21. Бухтиярова Е.С. К вопросу о влиянии духовности на уголовно-правовую политику Украины / Е.С. Бухтиярова // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі : матер. інтернет-конф., присвяч. пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). – Одеса : Юридична література, 2013. – С. 129-131.

22. Бухтиярова Е.С. Христианское вероучение как парадигма уголовного права / Е.С. Бухтиярова // Регіональний науковий семінар «Закон, проступок, відповідальність», присвячений пам'яті д.ю.н. професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 6 листопада 2014 р.). – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 43-46.

23. Бухтіярова К.С. Етична природа злочину: православний погляд / К.С. Бухтіярова // Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матер. Міжнар. наук.-практич. інтренет-конф. (м. Івано-Франківськ, 11-16 березня 2014 р.). – Івано-Франківськ : Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. – С. 121-125.

24. Бухтіярова Е.С. Аксиологические основы преступления: неотеологический взгляд / Е.С. Бухтіярова // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 581-583.

25. Бухтіярова Е.С. Аксиологические основы наказания: неотеологический взгляд / Е.С. Бухтіярова // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 612-614.

26. Бухтіярова Е.С. К вопросу о предупреждении преступлений: моральная ответственность / Е.С. Бухтіярова // Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини : міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 250-річчю трактату Чезаре Беккарія. – (Одеса, 13 червня 2014 р.). – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 134-139.

27. Бухтіярова Е.С. К вопросу о преодолении кризиса института уголовного наказания: краткий исторический обзор / Е.С. Бухтіярова // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 15-16 квітня 2015 р.). – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 226-228.

28. Бухтіярова Е.С. К вопросу о преодолении кризиса института уголовного наказания: современные теории наказания / Е.С. Бухтіярова // Інтернет-конференція «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.). – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 83-88.

29. Бухтіярова К.С. Кримінально-правова політика України як частина кримінальної політики України / К.С. Бухтіярова // Інтернет-конференція «Нормативні та прикладні засади удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу» (Одеса, 13 грудня 2015 р.). – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 345-347.

30. Бухтіярова Е.С. Наказание и иные некарательные меры воздействия / Е.С. Бухтіярова // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 20 травня 2016 р.). – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 219-221.

АНОТАЦІЯ

Бабиніна К.С. Кримінальне право України в православному вимірі (стан, динаміка та перспективи). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2016.

Дисертація є першим в Україні спеціальним комплексним дослідженням факторів впливу православного віровчення на сучасну кримінально-правову політику в українському правовому просторі.

Обґрунтовано значення релігійно-правової доктрини в українській кримінальній політиці. Встановлено міру та ступінь, в яких християнська православна релігія здійснювала вплив на кримінально-правову політику у вітчизняному праві на різних етапах історичного розвитку держави і права. З'ясовано вплив християнських ідей людинолюбства та милосердя на становлення інститутів вітчизняного кримінального права.

Визначено систему соціокультурних детермінант окремих інститутів українського кримінального права в їхній прив'язці до моральності та теологічних догм православ'я. Аргументовано ефективність та доцільність поширення альтернативних форм реалізації кримінальної відповідальності та заходів некаральної дії, заснованих на ідеях православного віровчення з метою забезпечення позитивної динаміки виправлення та ресоціалізації осіб, які вчинили злочини.

Обґрунтовано концепцію причин девіантної поведінки з точки зору біблейського вчення про гріх. Охарактеризовано поняття духовної безпеки суспільства та доведено необхідність посилення її кримінально-правової охорони.

Ключові слова: кримінально-правова політика, православ'я, девіантність, гріх, злочин, покарання, заходи некаральної дії, духовна безпека.

АННОТАЦИЯ

Бабинина Е.С. Уголовное право Украины в православном измерении (состояние, динамика и перспективы). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2016.

Диссертация является первым в Украине специальным комплексным исследованием факторов влияния православного вероучения на современную уголовно-правовую политику в украинском правовом пространстве.

Обосновано значение религиозно-правовой доктрины в украинской уголовной политике. Религиозно-правовая доктрина Украины определена как совокупность юридических и морально-этических норм, составляющих фундамент правовой системы. Уголовно-правовое значение религиозно-правовой доктрины определяется, прежде всего, теологическим концептом «грех-кара», который соотносится с его сугубо юридическим и светским аналогом «преступление-наказание».

Установлены мера и степень влияния христианской православной религии на уголовно-правовую политику в отечественном праве в различные периоды исторического развития государства и права.

Выяснено влияние христианских идей человеколюбия и милосердия на становление институтов отечественного уголовного права. Установлено, что человеколюбие и милосердие реализуются через такие некарательные меры воздействия, как сочувствие, утешение, забота – в целом доброе отношение к лицу, совершившему преступление, а также способствуют пересмотру видов наказаний и уменьшению их размеров.

Определена система социокультурных детерминант отдельных институтов украинского уголовного права в их привязке к нравственности и теологическим догмам православия. Установлено, что социокультурные детерминанты уголовного права, учитывая умеренный характер православного вероучения и принцип отделения церкви от государства в Украине, являются факторами совершения преступлений и влияют на установление законодателем вида и размера наказания.

Аргументированы эффективность и целесообразность распространения альтернативных форм реализации уголовной ответственности и мер некарательного воздействия, основанных на идеях православного вероучения с целью обеспечения положительной динамики исправления и ресоциализации лиц, совершивших преступления.

Поддержана православная позиция о том, что наказание является необходимой и вынужденной мерой, которой предшествует совершенный грех. Уголовное наказание в контексте православия рассмотрено в бинарном виде: с одной стороны, как наказание, с другой – как меры, способные вернуть человека к нормальной общественной жизни. С позиции православия такими мерами могут быть сочувствие, утешение и забота.

Обоснована концепция причин девиантного поведения с точки зрения библейского учения о грехе. Установлено, что с позиции православного

вероучения причиной девиантного поведения является склонность человека к греху. Грех является болезнью души, которая, как и физические недостатки, может передаваться из поколения в поколение.

Охарактеризовано понятие духовной безопасности общества и доказана необходимость усиления её уголовно-правовой охраны путем криминализации или усиления пенализации отдельных деяний.

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, православие, девиантность, грех, преступление, наказание, меры некарательного воздействия, духовная безопасность.

SUMMARY

Babynina K.S. Criminal law of Ukraine in orthodox measurement (state, dynamics, perspectives). – The manuscript.

The thesis for getting the degree of candidate of legal sciences, specialization 12.00.08 – criminal law and criminology; penal law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2016.

The thesis is first in Ukraine special complex research of factors' influence of Orthodoxy on the modern criminal policy in the Ukrainian legal field.

The significance of religious and legal doctrine in the Ukrainian criminal policy was justified. The measure and extent of the influence that Christian Orthodox religion had on criminal law politics in the domestic law at different stages of historical development of the state and law was set.

The system of socio-cultural determinants of separate institutions of Ukrainian criminal law in their connection with morality and theological dogmas of orthodoxy was determined. The effectiveness and expediency of alternative forms of realization of criminal responsibility and non-punitive activity, which are based on the ideas of Orthodoxy creed were argued to provide positive dynamics of correction and resocialization of persons, who committed crimes.

The concept of reasons of deviant behavior based on biblical teachings' point of view about sin was justified. The concept of spiritual security of society and the necessity of strengthening its criminal protection were characterized.

Keywords: criminal legal politics, orthodoxy, deviance, sin, crime, punishment, measures of non-punitive activity, spiritual security.

Підписано до друку 18.11.2016 р. Формат 60х90/16.
Ум.-друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Зам. № 1611-1а.

Видавник і виготовлювач ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25
Тел. (048) 7777-591.